

de sociale toestanden in Friesland aan de hand van de verslagen van de enquête van 1890 en ook op de stakingen in de venen en het Bildt.

Frieswijk geeft binnen zijn kader een over het geheel duidelijk gesteld en informatief overzicht van de materie in een zeventiental hoofdstukjes. Veel is hierin samengevat van zijn eigen eerder gepubliceerde onderzoeken naar de historie van de Friese secties der Internationale rond het jaar 1870 en naar de latere beweging in de zuidoosthoek der provincie met Gorredijk als centrum (het bewaarde notulenboek van de SDB-afdeling is hier een belangrijke bron). De volle aandacht krijgen de ontwikkeling van de kiesrechtbeweging in het gewest en de bijzondere volkspartijformatie die zich hier voorafgaande aan en naast de sociaal-democratie vertoonde. De kracht van Frieswijk is zijn gedetailleerde en nauwkeurige kennis van bronnenmateriaal als het genoemde notulenboek, de correspondentie van Domela Nieuwenhuis, bewaard in diens archief, en in het bijzonder ook van de regionale pers (bladen als *Friesch Volksblad*, *De Klok*, *Sneeker Courant*, en andere). E

en zaak als de zogenaamde Schoterlandse kwestie rond de niet-herkiezing van Domela Nieuwenhuis in 1891 voor de tweede kamer weet hij aldus haarfijn uit de doeken te doen (103 vlg.), preciezer dan tot dusver gebeurd was. Aan de hand van zijn verzamelde gegevens tekent hij het beeld van een vrouwenfiguur als Anna Weyer-Giezen uit een bekende Leeuwarder familie die vele socialisten opleverde. Zij trouwde met de typograaf Ph. Weyer, kreeg acht kinderen (een van hen is de hoogleraar G. A. Ph. Weyer), richtte in 1890 te Wolvega een vrouwenvereniging op en trad ook als spreekster en schrijfster op, waartoe zij zich door eigen studie ontwikkelde. Zij stierf op veertigjarige leeftijd aan tbc. Alleen een dergelijke bladzijde maakt het boek al waardevol (218-219). Ook een aangelegenheid als de Hogerhuiszaak van 1896 waarover oudere literatuur niet ontbreekt, krijgt natuurlijk de aandacht, al valt deze eigenlijk al in een periode waarin parlementaire en vrije socialisten gescheiden wegen gingen tegen het eind van het door de auteur afgebakende tijdvak.

Hoewel over het geheel een betrouwbare weergave van de toedracht der gebeurtenissen wordt gepresenteerd, zijn wel enkele onjuistheden ingeslopen. Van der Goes en Gerhard moesten te Amsterdam niet de vereniging de Unie, maar de radicale kiesvereniging Amsterdam verlaten (52). De brochure van Domela Nieuwenhuis: Wat is de toekomst onzer middenklasse is niet van 1888, maar pas van 1891 (56). Het op bladzijde 94 genoemde volkspetitionnement betrof niet de kiesrecht kwestie, maar de belastinghervorming. Op bladzijde 179 staat tweemaal de naam Stienstra in plaats van Stellingwerf. Maar dit alles zijn toch slechts kleinigheden. Een onderwerp dat wel erg beknopt wordt afgedaan is het bestuursconflict in Weststellingwerf en Opsterland in 1894 (157). Het gold hier de eerste proeven van socialistische gemeentepolitiek, waarover Vitus Bruinsma uitvoerig heeft geschreven. Aan het werk zijn acht illustraties toegevoegd (het is dus geen plaatjesboek), voorts een bibliografie en een overzicht van de afdelingen van de SDB in Friesland samengesteld aan de hand van de pers (245-246).

A.F.Mellink

J. F. Verbruggen, *La bataille de Merkem, 17 avril 1918* (Centrum voor militaire geschiedenis, Bijdragen XII; Brussel: Koninklijk legermuseum, 1977, 175 blz., krt.).

Het is een hachelijke onderneming voor een leek zich aan de bespreking te wagen van een stukje micro-militaire geschiedenis van een eendaagse Duitse aanval en Belgische

tegenaanval, met als resultaat - indien ik het goed begrepen heb, maar het staat nergens uitdrukkelijk in de tekst - de herovering van het aanvankelijk verloren gebied.

Ongetwijfeld heeft de auteur een enorme inspanning geleverd om een synthese te maken van tientallen en tientallen verslagen, opgesteld door de deelnemers aan de slag, gaande van de gewone soldaat tot de divisiebevelhebber, met daarbij de meer algemene, maar, zoals de auteur het herhaaldelijk aanduidt, daarom niet betrouwbaarder studie van de slag door de historische dienst van het leger, en enkele historietten, Belgische en Duitse.

Het verhaal is dus hoofdzakelijk gebaseerd op Belgische documenten en dat brengt mee dat het verhaal van de Duitse aanval beschreven wordt vanuit de visie van de Belgische verdedigers; dat is stellig niet de beste wijze om een aanval te beschrijven. Ik moet eerlijk bekennen dat ik als leek verloren loop tussen al deze plaatsnamen en eenheden of onderdelen van eenheden. Wat de plaatsnamen betreft, zou een topografische kaart aan het begin van het boek mij zeker grote diensten bewezen hebben. De in het boek aangebrachte kaarten geven alleen de strategische posities. Ook kost het de lezer regelmatig moeite om te onderscheiden of het gaat om Duitse dan wel om Belgische troepen. Zo bijvoorbeeld op pagina 115. '13. De herovering van de hulppost. Rond 14 h. 30 komt een Duits officier roepen: 'Wir müssen zurück!' maar niemand beweegt in de hulppost. De Belgen leiden eruit af dat de tegenaanval is uitgebroken. Zij proberen de aandacht van de vijand af te leiden'.

De lezer moet zich herinneren dat de auteur op pagina 70 beschreven heeft hoe de Belgische hulppost met dokter en verplegingspersoneel door de Duitsers veroverd was en de Belgische arts er verder de Duitse gewonden verzorgde. Nu is de hulppost het doel van een Belgische tegenaanval. Meestal kan men de Duitsers van de Belgen onderscheiden als men weet dat het Belgische leger geen 31e regiment had en geen marine-fuseliers...

De auteur daalt af tot de individuele prestaties of kwetsuren van de deelnemers. Door de aard van het gebruikte bronnenmateriaal komt daarbij de heldhaftigheid van de mannen duidelijk - en terecht - in het licht te staan, terwijl er in gans deze studie slechts één enkele keer sprake is van een Belgische soldaat die gearzeld heeft tussen zich overgeven aan de Duitse aanvaller of zich weer bij zijn achteruitgeslagen eenheid voegen, wat hij na enig weifelen gedaan heeft. Ook heeft men de indruk dat de Duitsers zich veel gemakkelijker als krijgsgevangene overgeven dan de Belgen. De algemene tafels van de verliezen (152-154) geven daarover geen uitsluitsel, want er is daar alleen sprake van Belgische vermisten, terwijl voor de Duitsers een onderscheid wordt gemaakt tussen vermisten en krijgsgevangenen.

Terwijl de auteur in zijn eerste hoofdstuk een goed overzicht geeft van de Duitse plannen en de bedoeling van de slag van Merkem, beperkt hij zich in zijn conclusies tot een soort moreel bilan van deze Belgische overwinning: de Belgen hebben zich dapper gedragen. Maar over de weerslag van deze Belgische overwinning op het geheel van de Duitse plannen en het verder oorlogsverloop, geen woord.

Wat mij evenwel treft bij het lezen van deze studie is de zeer slechte coördinatie tussen Belgische infanterie en Belgische artillerie. Het verhaal krioelt van te laat uitgevoerde versperringsvuren, beschieting van eigen posities, enz. Daarbij komt het werk van de bedienaars zelf van de artillerie niet in opspraak - de auteur wijdt er een afzonderlijk hoofdstuk aan -, wel de gebrekkige verbindinglijnen (telefoonlijnen en vooral niet opgemerkte lichtsignalen, maar dat is wellicht voor een deel te wijten aan de rook die over het slagveld hangt). Als ik het goed begrepen heb is dit de voornaamste les, die men vanuit zuiver militair standpunt uit deze slag kan onthouden. Maar sinds de toepassing van de radio-telefonie, de radar en de tactische aanwending van de luchtmacht zal dat wel geen

probleem meer vormen voor het Belgisch leger...

In zijn inleiding betreurt de auteur dat de Slag van Merkem niet beter gekend is door 'un public aussi large que possible'. Men kan zich afvragen of een zuiver chronologische behandeling (en niet een behandeling per eenheid, zoals dat nu het geval is), en een behandeling vanuit het standpunt van de aanvaller (en niet de verdediger, zoals de auteur dat doet in het eerste deel van zijn verhaal), het groot publiek niet beter in staat zou hebben gesteld de slag te volgen. Maar ik neem aan dat het boek van J. F. Verbruggen voor militaire specialisten een *must* is.

L.Schepens

P. Luykx, *De actie 'voor God' 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief* (Dissertatie Nijmegen; Nijmegen: Katholiek documentatie centrum, 1978, 443 blz., f50,-).

Reizigers, die in de jaren vijftig bij het vallen van de avond aankwamen op het centraal station in Amsterdam, konden bij de uitgang aan de linkerkant een verlicht kruis zien op het dak van de Nicolaaskerk. Dat kruis was niet alleen een opvallend uiterlijk vertoon maar werd ook gezien als blijk van verlicht denken in katholieke kring. De kerk schuwde bij de geloofsverkondiging de moderne uitvindingen niet. Waar rondom de Nicolaaskerk het nieuwe verschijnsel van de neonreclame werd gebruikt in naaste gelegenheid tot zonde, kon het ook ten goede worden aangewend. Derhalve torende een neonkruis boven de stad. De aanwending van moderne propagandamiddelen voor een eeuwenoude geloofsverkondiging is in katholieke kring in Nederland voor het eerst bepleit en gestimuleerd aan het einde van de jaren dertig. Toen werd naar binnen toe de prediking geïntensiveerd en naar buiten toe de bestrijding van het kwaad verhevigd in een actie 'voor God'. Drukpers en neonreclame waren in die campagne een niet te versmaden hulpmiddel. Een comité van hogere geestelijken en maatschappelijk vooraanstaande leken vormde er de leiding van. De uitvoering kwam op naam van A. Diepenbrock, een pregnante persoonlijkheid, van huis uit jurist maar op latere leeftijd priester geworden. De geloofscampagne doet onvermijdelijk denken aan een roomse adaptatie van de grote propaganda-campagnes in de jaren twintig en dertig, elders in Europa.

De Nijmeegse historicus Paul Luykx heeft in een dissertatie de actie 'voor God' bestudeerd en voor de geschiedschrijving herontdekt. Hij las vrijwel alle boeken en brochures, vanwege de actie uitgegeven, en raadpleegde wat er van het secretariaatsarchief na de oorlog bewaard was gebleven en thans berust op het Katholiek documentatie centrum in Nijmegen. Bovendien heeft hij - en dat is een van de verdiensten van dit boek - nagegaan aan welke realiteit de bestrijding van de boze buitenwereld beantwoordde. De lezer kan op die manier de roomse beeldvorming over kwade verschijnselen in die periode op haar eigen waarde leren schatten. De actie 'voor God' werd in 1936 gestart. Het comité kon zijn werk doen tot het in augustus 1941 door het bezettingsregime werd geliquideerd. In deze vijfjaar had het strooibiljetten verspreid in een oplage van 2,5 miljoen exemplaren, tussen de zeventhonderdduizend en een miljoen boeken en brochures verkocht plus ongeveer vijfhonderdduizend prentjes en platen. Bij deze publicistische activiteiten kunnen worden opgeteld de lichtreclames en advertentiecampaagnes, openbare bijeenkomsten en films, vliegende winkels en brochure-automaten.

Luykx begint zijn boek met een studie van de maatschappelijke herkomst van de leden van het comité. Dat bestond uit personen uit de 'hogere clerus' en uit vooraanstaande leken. De gemiddelde leeftijd lag boven de vijftig jaar, een meerderheid van hen was